

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 5, Sayı/Issue 10, Temmuz/July 2023, ss. 465-474.

Geliş Tarihi–Received Date: 24.03.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 02.06.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

ÇİNGİZ KAGAN'A KARŞI İLK İSYAN: 1216 HOYİN İRGEN (ORMANLI BOYLAR) İSYANI

 10.53718/gttad.1270443

 ABDUL METİN ÇELİKBİLEK*

ÖZ

XII. asır bozkır coğrafyasında özellikle de Mogolistan topraklarında birçok Türk ve Mogol boyu yaşamıştır. Bu boylar, coğrafi şartlardan dolayı iki kısma ayrılmıştır. Birinci ve büyük bir kısmı bozkırlı olup konargöçer hayvancı boylardır. İkinci kısım ise kuzeydeki ormanlarda avcı toplayıcı olarak hayat süren ormanlı boylardır. Bozkırlı ve ormanlı boylar Çingiz Kagan'ın zuhuruna kadar boy veya iller şeklinde dağınık ve birbiriyle mücadele halinde yaşamışlardır. Bu duruma Çingiz Kagan son vermiştir. Çingiz Kagan tarafından 1206'da kurulan Türk-Mogol Kaganlığı kısa süre içerisinde çok geniş bir coğrafyayı ele geçirerek idaresi altına almıştır. Çingiz Kagan'ın kurduğu devlet, o çağda bilinen dünyanın yarısına hükmetme başarısı göstermiştir. 1206'da Mogolistan coğrafyasındaki bozkırlı boyların büyük çoğunluğunu, 1207'de de ormanlı Türk ve Mogol boylarını kendine tâbi kılmıştır. Çingiz Kagan'ın katı idaresi, dağınık boylardan bir ordu-millet yaratmış olması, siyasi evliliklerle birçok etnik grubu kendine tâbi kılması ve oldukça disiplinli orduların caydırıcılığı sayesinde Türk-Mogol Kaganlığı'nda ciddi ayaklanmalar görülmemiştir. Ancak *Hoyin İrgen* olarak litaretüre geçen ormanlı boylar, Çingiz Kagan'a karşı en ciddi isyanı başlatmışlardır. *Hoyin irgen* bölgesinin idaresi 1206 kurultayında Barin boyuna mensup Korçi Usun'a verilmiştir. Korçi Usun'un bölgede yaptıkları kötü icraatlar, özellikle de nişanlı, hatta evli kadınları kendine eş yapması büyük bir isyana sebep olmuştur. Eski Türk boylarından olan Tümetlerin Kori kolu Çingiz Kagan'a başkaldırmıştır. Bu isyanın önderi Kori Tümet reisi ölünce kocasının yerine geçen Botokuy Tarkun Hatun'dur. Korçi Usun'un Türk töresine aykırı işlerinden dolayı *Hoyin İrgen* (Ormanlı Boylar) Botokuy Tarkun Hatun'un etrafında toplanarak isyan etmişlerdir. Çingiz Kagan'ın idarecisi, isyanın baş müsebbibi Korçi Usun'u esir almışlardır. Ardından Çingiz Kagan'ın olayların yatışması ve arabuluculuk yapması için Türk ve Mogol töresini bilen Oyrat boyu reisi Kuduka/Huduha Beki'yi elçi olarak bölgeye göndermiştir. İsyancılar Kuduka/Huduha Beki'yi de esir etmişlerdir. İsyanı bir an önce bastırmak isteyen Çingiz Kagan en sevdiği komutanlarından Borokul Noyan'ı ordusu ile göndermiştir. Ancak Borokul Noyan ve askerleri isyancılar tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Bu duruma çok öfkelenen Çingiz Kagan bizzat kendisi ordusu ile isyanı bastırmak istemişse de danışmanları onu durdurmuş ve tecrübeli bir generalin gönderilmesine ikna etmişlerdir. Bunun üzerine Çingiz Kagan *Hoyin İrgen* isyanını kökünden çözmesi için Dorbey (Dorbai) Dohşin'i komutan olarak görevlendirmiştir. Onun akıllıca politikaları neticesinde isyan bastırılmıştır. İsyancıların başı Kori Tümet reisi Botokuy Tarkun Hatun Oyrat reisi Kuduka/Huduha Beki ile evlendirilerek bir daha isyan etmemesi için kontrol altına alınmıştır. Bu isyanın bastırılmasıyla büyük bir isyan dalgasının önüne geçilmiştir. Zira Türk-Mogol Kaganlığı'ndan memnun olmayan bozkırlı Türk ve Mogol boyları için *Hoyin İrgen* İsyanı tetikleyici olabilirdi. Bu çalışmamızda *Hoyin İrgen* isyanının perde arkası, seyri ve sonuçları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kori Tümet Boyu, Ormanlı Boylar, Korçi Usun, Çingiz Kagan, Botokuy Tarkun, Borokul Noyan.

*Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya/TÜRKİYE, E-Posta: celikbilekabdulmetin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5990-2813.

THE FIRST REBELLION AGAINST GENGHIS KHAN: HOYİN İRGEN (FOREST TRIBES) REBELLION 1216

ABSTRACT

In the twelfth century, many Turkish and Mongolian tribes lived in the steppe geography, especially in the lands of Mongolia. These tribes are divided into two parts due to geographical conditions. The first and more crowded part is steppe tribes, and they are nomadic livestock breeders. The second part is the forest tribes living as hunter gatherers in the forests in the north. The steppe and forest tribes lived dispersedly and in conflict with each other as tribes or provinces until the appearance of Genghis Khan. Genghis Khan will put an end to this situation. Founded by Genghis Khan in 1206, the Turko-Mongolian Khaganate seized a very large land in a short time and took it under his administration. Because the state founded by Genghis Khan succeeded in dominating half of the known world at that time. In 1206, it subordinated the steppe tribes in Mongolia, and the forest tribes in 1207. Thanks to the strict administration of Genghis Khan, the creation of an army-nation from scattered tribes, the subordination of many ethnic groups through political marriages, and the deterrence of highly disciplined armies, there were no serious uprisings in the Turko-Mongolian Khaganate. Despite this, the forest tribes, which were referred to as *Hoyin İrgen*, started the most serious rebellion against Genghis Khan. The administration of the *Hoyin İrgen* region was given to Korçi Usun, a member of the Barin tribe, in the 1206 Qurultay. The bad deeds of Korçi Usun in the region, especially declaring fiancées and even married women as his wives, caused a great uprising. The Kori branch of Tümet, one of the old Turkish tribes, rebelled against Genghis Khan. The leader of this rebellion was Botokuy Tarkun Hatun, who replaced her husband when the head of Kori Tümet died. *Hoyin İrgen* (Forest Tribes) gathered around Botokuy Tarkun Hatun and rebelled because of Korçi Usun's actions against Turkish traditions. The administrator of Genghis Khan and the chief instigator of the rebellion, Korçi Usun was taken prisoner. Afterwards, Genghis Khan sent Kuduka/Huduha Beki, the chief of the Oyrat tribe, who knew Turkish and Mongolian traditions, to the region as an ambassador to calm the incident and act as a mediator. The rebels also captured Kuduka/Huduha Beki. Genghis Khan, who wanted to suppress the rebellion as soon as possible, sent Borokul Noyan, one of his favorite commanders, with his army. However, Borokul Noyan and his soldiers were ambushed and killed by the rebels. Genghis Khan, who was very angry at this situation, wanted to suppress the rebellion himself with his army, but his advisers stopped him and persuaded an experienced general to be sent. Thereupon, Genghis Khan appointed Dorbey (Dorbai) Dohşin as a commander to solve the *Hoyin İrgen* Rebellion from its roots. As a result of his wise policies, the rebellion was suppressed. The head of the rebels and the head of Kori Tümet, Botokuy Tarkun Hatun, was married to the head of Oyrat Kuduka / Huduha Beki, and she was taken under control so that she would not rebel again. With the suppression of this rebellion, a great wave of rebellion was prevented. Because the *Hoyin İrgen* Rebellion could have been a trigger for the steppe Turkish and Mongolian tribes who were not satisfied with the Turko-Mongolian Khaganate. In this study, the background, cause, and consequences of the *Hoyin İrgen* Rebellion will be examined.

Keywords: Kori Tumed Tribe, Forest Tribes Korçi Usun, Genghis Khan, Botokuy Tarkun, Borokul Noyan.

GİRİŞ

Câmi 'u't-tevârih ve Moğolların Gizli Tarihi' den anlaşıldığı üzere XII. asır Mogolları, yaşayış tarzları ve iktisadî durumlarına göre iki zümreye ayrılır. *Hoyin İrgen* orman/ormanlı boylara yahut avcılara verilen addır. *Ke'er-ün İrgen* de bozkır boyları veya konargöçer çobanlara verilen addır. Yine *Câmi 'u't-tevârih* müellifine göre Türklerin Oguz boyundan bir grup insan ormanlık alanları yurt edinmiş ve bundan dolayı da bu topluluk “ağaçeri” yani “orman adamı” adıyla adlandırılmışlardır. Aynı müellif bu Türk grubundan önce böyle bir adlandırmanın olmadığını, bu grubun bölgeye yerleşmesiyle bu adın kullanılmaya başlandığını altını çizmektedir. Nitekim Mogol boylarından bazılarının da yurtları orman ve bozkır-orman sınırına yakın olduğundan onlara “*Hoyin İrgen*” (هوین ایرگن) yani “Orman Boyları / Orman Halkı” ismi verilmiştir.¹

Câmi 'u't-tevârih' in verdiği bilgiler dışında *Şecere-i Türk*'te Ormankat (Orman Cetleri) adında bir boydan şöyle bahsedilmektedir:

“Bu elin (il) yurdu kalın, sık ağaçların içindedir. Onun için “Ormankat” adını verdiler. Kırgız vilayetine yakındır. Çingiz Kagan'a itaat etmişlerdir. Bunlardan başka “Ur Mankut” (Ormankat) isminde bir el daha vardır. İkisinin birbiriyle kardeşliği hiç yoktur. Bu söylediklerimiz kendi başına başka bir el olup ve dahi Mogol Nukuz'un oğlanlarıdır. Orman içinde çok oturdukları için adları Ormankat olarak kalmıştır.”²

¹ Reşidüddin Fazlulâh, *Câmi 'u't-tevârih*, Nşr. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, C. I, Neşr-i Elburz, Tahran 1373/1994, s. 54; Soltansa Ataniyazov, *Şecere (Türkmenin Soyağacı)*, terc. Seyitnazar Amazarov-Nergis Biray, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 38-39; Faruk Sümer, “Ağaçeriler”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 460-460. Ayrıca bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ana Yay., İstanbul 1980, s. 147, 157, 159.

² Ebulgoziy, *Şacarayı Türk*, Naşırğa Tayarlagıçlar Kuvomiddin Munirov, Kazakbay Mahmudov, Çolpan, Taşkent 1992, s. 34. Ayrıca bkz. Hafiz-i Tanış el-Buhari, *Abdullanama (Şeref-nâme-yi Şahiy)*, terc. Sadik Mirzayev, C. I, Şark Naşriyet Matbaası, Taşkent, s. 39; *Çağatayca Bir Cengiznâme-Şibaninâme Tevârih-i Güzide Nusretnâme*, haz. Harun Kaya, Sonçağ Akademi Yay., Ankara 2020, s. 26-27; Selim Serkan Ükten,

Câmi 'u't-tevârih'’te verilen bilgiler *Şecere-i Türk* müellifi tarafından özetlenerek tekrar edilmiştir

Hoyin İrgen veya *Oy-yin İrgen* avcılıkla geçinen ormanlı boylara verilen genel bir addır.³ Biliyoruz ki, ormanlarda Türklere ve Moğollara mensup birçok farklı boy yaşamaktadır. *Câmi 'u't-tevârih'*’te Tümet, Agaçeri/Ormankat, Oyrat, Barkut, Kuri, Töles, Bulgacın, Kermücin, Urasut, Telenküt/Telengüt, Kestemi/Küstemi, Uryankat Bişe boyları ormanlı boylar olarak zikredilmektedir. Bunlara ilaveten *Moğolların Gizli Tarihi*’nde Tahai, Aşih, Adarkin Buryat, Barhun, Ursut (Rus), Habhanas Hanghas, Tuba Şibir, Kesdiyem, Tenlek, Bayit, Tuhas, Tas, Bacigit ve Çinös boyları orman boyları arasında sayılmaktadır.⁴

1. *Hoyin İrgen*’in (Orman Boyları / Orman Halkı) Moğol İdaresine Girmesi

Moğolların Gizli Tarihi’nde Çingiz Kagan’ın büyük oğlu Cuci’nin orman halklarına karşı yaptığı 1207 seferinde; Şibir, Kesdiyem, Tenlek, Bayit, Tuhas, Tas, Bacigit ve Töles boyları taraflarında oturan orman boylarını kendisine tâbi kıldığı yazmaktadır.⁵ Bu bilgiden Çingiz çağında tayga ormanları ve bozkır sınırında yaşayan bazı Töles boyları, 1206’da Korçi Usun’un tümeni içeresine dâhil edilmiştir.⁶ Ayrıca Cuci’nin 1207’de Orman halkları üzerine gerçekleştirdiği seferde, Töles boyunun da kendisine tâbi olduğu anlaşılmaktadır.

Çingiz Kagan 1207’de Altan ile Töremiş adında iki elçisini Kırgız yurduna göndererek kendine tâbi olmalarını istemiştir. O zamanlarda bu bölgenin reislerinden Kırgız reisi Urus Inal,⁷ Çingiz Kagan’a itaat edeceğini bildirmiş ve Yeti, Altı-er, Örebek Tigin, Inal,⁸ adlı Kırgız beylerini Cuci’nin karargâhına yollamıştır.⁹ Yanlarında burnu ve gözü kızıl kendisi ak bir doğan, bir ak at, bir miktar da kunduz kürkünü hediye olarak getirmişlerdir.¹⁰ Muhtemelen bu suretle Çingiz Kagan’a karşı savaşmaktan çekinmişlerdir. Zira havalideki siyasi vasiyeti iyi bilen Kırgızlar, hızla güçlenmekte olan Çingiz Kagan’a direnmeden boyun eğmişlerdir. Türk-Moğol Kaganlığı Kırgızlardan yalnız vergi toplamış, iç işlerine müdahil olmamıştır.¹¹

Moğolların Gizli Tarihi’nin başka bir yerinde ise şu şekilde bir anlatım söz konusudur:

“Tavşan Yılı’nda (1207) Cuci sağ kol ordusu ile orman halklarına karşı gönderildi. Buka önde kılavuzluk ederek gidiyordu. Oyratlardan Huduha (Kuduka) Beki on bin Oyrat ile birlikte kendi arzusuyla Cuci’ye şu şekilde tâbi oldu: “Cuci’nin yanına gelerek, onu on bin Oyratın bulunduğu yere götürdü ve Şihşit civarında onları itaatleri altına aldılar. Cuci Oyrat, Buryat, Barhun, Ursut (Rus), Habhanas Hanghas ve Tubaları tâbi kıldıktan sonra, on bin Kırgız’ın (Kırgız) bulunduğu yere gitti”¹² şeklinde anlatılmaktadır.

Bu pasajdan Oyratların Çingiz Kagan’a savaşmadan¹³ ona tâbi oldukları anlaşılmaktadır. Böylelikle *Hoyin İrgen*’i (Orman Boyları)¹⁴ kendine tabi kılan Çingiz Kagan, egemenlik sahasını orman bölgelerine kadar genişletmekle kalmamış, aynı zamanda ordusunun insan kaynağı sorununu da çözmüştür.

Kazan Oguznamesi’nin Tarihsel ve Kültürel Açından Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009, s. 81; A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili)*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1982, s. 45.

³ Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç, TTK Yay., Ankara 2017, s. 519; Şigi Hutuhu, *Manghol un Niuca Tobca’an (Yüan-ch’ao Pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*, Erich Haenish’ten çev. Mustafa S. Kaçalın, TTK Yay., Ankara 2020, s. 167.

⁴ Abdul Metin Çelikbilek, *Çingiz-nâmelere Göre Moğol Toplum Yapısı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2022, s. 423-434.

⁵ *Manghol-un Niuca Topça’an (Yüan-ch’ao Pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi I*, terc. Ahmet Temir, TTK Yay., Ankara 2016, s. 160; *Moğolların Gizli Tarihi* (Moğolların Kırmızı Kitabı), çev. Mehmet Levent Kaya, Kabcacı Yay., İstanbul 2011, s. 78-79; *The Secret History of the Mongols, A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, Trans. Igor de Rachewiltz, Shorter Version Ed. John C. Street, The Australian National University, Madison 2015, s. 59-61; *The Secret History of the Mongol: The Life and Times of Chinggis Khan*, Trans. Ed. and Intr. Urgunge Onon, Routledge Curzon, Taylor & Francis Group, London and New York 2001, s. 118-121; *Index to the Secret History of the Mongols*, Trans. Igor de Rachewiltz, Indiana University, Bloomington 1972, s. 61-63.

⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 138-139; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 178-179; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 154-155; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 195-196; Rachewiltz, *Index*, s. 118.

⁷ Yazarı bilinmeyen Çingiz Kagan Tarihi adlı eserde Kırgız hanlarının unvanı “Inal” şeklinde geçmektedir. Bkz. Mustafa S. Kaçalın, *Çiñgis Kağan Tarihi Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1990, s. 67.

⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 160; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 78-79; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 59-61.

⁹ *Şecere-i Türk*’te Kırgız reisi Urus Inal’ın Çingiz Kagan’a tâbi olma hikâyesine dair bilgiler vardır. Çingiz Kagan’ın Kırgız reisine Bora adında bir elçi gönderdiği ve onun gayet iyi bir şekilde karşılandığı anlıyoruz. Bkz. Ebulgoziy, *age*, s. 34, 56.

¹⁰ Saadetin Yağmur Gömeç, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yay., Ankara 2023, s. 65.

¹¹ Saadetin Yağmur Gömeç, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 2009, s. 67; Abdrasul İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara 2017, s. 76.

¹² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 160; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 78-79; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 59-61; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 118-121; Rachewiltz, *Index*, s. 61-63. Ayrıca Altan Topçı’de Oyratlar hakkında anlatılanlar için bkz. *Altan Topçı*, s. 63, 65-69, 71-74, 82-84, 86, 88, 92-96, 99, 101, 105, 108, 109, 114, 116-117, 123, 124.

¹³ Henry H. Howorth, *History of the Mongols, from the 9th to the 19th Century*, Longmans, Green and Co., London 1880, P. I, s. 682; Takîy ed-Din Ahmed b. Ali el-Makrizî, *Kitâb es-Sulûk li-Ma’îfet Duvel el-Mulûk*, Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, C. I. k. III, Kahire 1970, s. 708; Cüneyt, Kanat, “Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, İzmir 2000, s. 107.

¹⁴ *Hoyin* kelimesi Moğolca orman, irgen kelimesi de halk veya boy, anlamına gelmektedir. İki kelimenin bileşmesinden meydana gelen kelime ormanda yaşayan ve avcı boylara verilen genel bir addır. Bkz. B. Y. Vladirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilâtı (Moğol Göçebe Feodalizmi)*, çev. Abdülkadir İnan, TTK Yay., Ankara 1995, s. 56; *Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*, s. 202, 239.

2. Hoyin İrgen İsyanı'nın Arka Planı

Çingiz Kagan Merkitler tarafından kaçırılan eşi Börte'yi, Kereyitli Ong Han (Tugrul) ve Cadaranlı Camuka Seçen sayesinde kurtarabilmiştir. Bu olay sonrası Çingiz Kagan andası¹⁵ Camuka Seçen ile bir buçuk yıl birlikte kaldıktan sonra hanımının etkisiyle ayrılmıştır.¹⁶ Temüçin bu bir buçuk yıllık süreçte Camuka'nın arkasından gizli işler yürüterek, Camuka'nın adamlarına unvanlar, görevler vererek, anlaşmalar yaparak yanına çekme işleriyle de uğraştığı anlaşılmaktadır. Bunun meyvelerini de yavaş yavaş toplamıştır. Zira Temüçin Camuka'dan ayrılıp Karakana'daki *ayıl*¹⁷ konakladığı sırada Kunan boyu başta olmak üzere Geniges boyundan bir *küren*,¹⁸ Daritai Otçigin bir *küren*le gelip Temüçin'e iltihak etmiştir. Ardından Cadaran'dan Mulkalku gelmiş, sonra Uncin-sahayitlerden bir *küren* gelmiştir. Ardından Curkinli Sorkatu Curki'nin Saça Beki ve Taiçu ismindeki iki oğlu, bir *küren*le, daha sonra Nekün Tayşi'nin oğlu Kucar Beki bir *küren*le, Kurula Han'ın oğlu Altan Otçigin bir *küren*le işte bunlarda Cadaranlı Camuka'dan ayrılıp, Temüçin'in safına katılmışlardır.¹⁹ Babasının ulusunu yeniden toparlama ve Mogolların hanı olma fırsatını, Cadaranlı Camuka'nın yanında bulan Temüçin, Camuka'ya tâbi olan Mogolları ve Türkleri kendi safına çekerek andası Camuka'ya ihanet ettiği ve ettirmiş olduğu anlaşılmaktadır.²⁰

XIII. asır Mogolistan coğrafyasında bulunan Tayçiuat, Alçi Tatarlar Nayman, Oyrat, Salciut, Katagan, Dörben, Kurulas, Kongirat boyu olmak üzere birçok boyla birlikte 1201 senesinde Çingiz Kagan'la Tugrul/Ong Han'a karşı bir ittifak teşkil etmişlerdir. Han Irmağı'nın Ergüne'ye döküldüğü yerin yakınlarında bulunan Aguu Çayırı'nda Cadaranlı Camuka Seçen'i "Gür Han"²¹ (Evrenin Hanı / Cihangir) ilan ederek yüceltmiş²² ve Çingiz Kagan'la harbe niyetlenmişlerdir.²³ Camuka Seçen'i han ilan etmiş ve hemen ardından Çingiz Kagan ile Tugrul/Ong Han'a karşı sefer düzenlemişlerdir.

¹⁵ Mogolca "ant arkadaşlığı, kan kardeşi, arkadaş" anlamına gelmektedir. Bkz. Cristopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts On File, Inc., New York 2004, s. 13; Sigi Hutuhu, *age*, s. 37; Lessing, *age*, s. 77; Volker Rybatzki, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente (Eine Lexikalische Untersuchung)*, Yliopistopaino Oy, Helsinki 2006, s. 126.

¹⁶ Bir buçuk yılın sonunda andası Camuka, yıpratıcı sefer ve göçlerden bıktı; "Dağın yamacına konalım. At çobanlarımız çadırlara girsinler. Dere boyuna konalım. Koyun ve kuzu çobanlarımız karınlarını doyursunlar" dediğinde, "konmak" kelimesinden Camuka'nın neyi kastettiğini, Çingiz Kagan anlamamıştır. Çünkü her ne kadar Çingiz Kagan bozkırlı Mogolları temsil ediyor olarak biliniyorsa da başlangıçta onun ormanlı, avcı/toplayıcı kültüre daha yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Börte Hatun Camuka'nın ne demek istediğini yorumlayarak: "Dostumuz Camuka sebatsız bir kimse olarak tanınmıştır. Şimdi bizim aramızda onun canı sıkılıyor. Dostumuz Camuka şimdi söylediği sözlerle bizi kastetmiştir. Biz durmuyalım, bilakis büsbütün ayrılarak bütün gece yolumuza devam edelim, en iyisi budur" şeklinde Temüçin'e salık vererek ayrılık vaktinin geldiğini bildirmiştir. Börte Hatun Camuka Seçen'den ayrılmasını teşvik etmiş ve birlikte yeni otlaklara gitmişlerdir. Muhtemelen eşinin daha fazla Camuka'nın çırağı olarak devam etmesini istememiştir. Yahut Temüçin'in andası ile daha çok vakit geçirmesini kıskanmıştır. Ancak şurası kesindir ki Temüçin Camuka Seçen'den nasıl liderlik yapılacağına yanı sıra nasıl yapılmayacağını da öğrenmiştir. Böylelikle iki anda bir daha dost olarak bir araya gelemeyecek şekilde ayrılmışlardır. Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 54-55; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 62-63; Rachewiltz, *Index*, s. 49-50; Çelikkbilek, *agt*, s. 286-293.

¹⁷ Tükçede *ağul*, *avıl*, *aul*, *ail*, *ial*, *ayıl* olarak geçen kelimesinin karşılığı, birkaç çadırdan ibaret, kan bağı olan küçük birlikler manasına gelen "ağıl, köy" kelimeleridir. Bkz. Ahmet Temir, "Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilât", *Türk Kültürü*, Sayı 118, Yıl 10, Ankara 1972, s. 1125.

¹⁸ Reşidüddin Fazlullâh, Mogol boylarının uğrak (kamp) yerlerinde öncelikle güvenlik maksadıyla halka şeklinde dizildiğini ve buna da "küren" dendiğini belirtmektedir. Bkz. Reşidüddin/Rüşen-Müsevi, C. I, s. 229.

¹⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 56-57; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 63-64; Rachewiltz, *Index*, s. 51.

²⁰ Çingiz Kagan'ın bu bir buçuk yıl zarfında ne yaptığına dair ipucu niteliğindeki bilgi, *Mogolların Gizli Tarihi*'nde şöyle geçmektedir: "Onlar bütün gece yürüdüler. Gün ağardıktan sonra, Calayirlardan Tohura'un ailesinden Haçi'un-tahura'un, Harahai-tohura'un ve Halaldai-tohura'un isminde üç kardeşin kendilerine yaklaşarak bütün gece birlikte yürümüş olduklarını gördüler. Sonra, Tarhudlardan Hada'an-daldurhan, hepsi Tarhud'lu beşkardeş oldukları halde, gelip iltihak ettiler. Sonra Mungetu-kiyan'ın oğlu Ungur ve başkaları, Çağşı'ut (Bişi'ut) ve Baya'ud (boyları) ile birlikte geldiler. Barulaslardan Hubilai ve Hudus adında (iki) kardeş, Manhudlardan (Mangıt) Cetai ve Doholhu-çerbi adında iki kardeş geldiler. Bogorçu'nun küçük kardeşi Ogolen-çerbi Aruladlardan ayrılarak, büyük kardeşi Bogorçu'nun peşinden geldi. Celme'nin küçük kardeşi Ça'urhan ve Sube'tai Ba'atur (Subutay Bahadır) Uriyanghatlardan ayrılarak Celme'nin yanına geldiler. Besudlardan (Besüt) Degai ve Kuçugur adında iki kardeş, Sulduslardan Çilgutai, Taki ve Tayiçi'udai adlı kardeşler de geldi. Calayirlardan Seçe-domoh ve Arhai-hasar-bala oğulları ile birlikte geldiler. Honghotanlardan Süyiketü-çerbi de geldi. Sukeken, Cegai ve Hongdahor, oğulları Sukegai-ce'un, Ne'udai ve Çaha'an-uvva ile birlikte geldiler. Olhunudlardan (Olkonut) Kinggiyadai, Horolaslardan (Kurulas) Seçi'ur ve Dorbenlerden Moçibedu'un da geldiler. İkireslerden Butu, güvey olarak orada bulunduğu gibi beraber geldi. Noyakinlerden Cungso da geldi. Oronarlardan Cirho'an da geldi. Barulaslardan Suhu-seçen ve Haraçar oğulları ile birlikte geldiler. Sonra Ba'arinlerden (Barin) Korçi Usun ve ihtiyar Kokoços, Menenba'arinlerle beraber bir gureyen halinde geldiler". Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 54-55; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 62-63; Rachewiltz, *Index*, s. 49-50. Bu bilgiden Çingiz Kagan ile Cadaranlı Camuka'nın ayrıldığı gece birçok kişi, küren veya boyun Temüçin'in peşinden gittiği görülmektedir. Bu bilgiden Temüçin'in bir buçuk yıllık süre zarfında, yukarıda adı geçen ve Camuka'ya tâbi olan birçok kişiyi gizliden gizliye yanına çekme işleri ile uğraştığı ve bu hususta da başarılı olduğu sonucu çıkmaktadır. Temüçin'in Camuka'ya tâbi olan Mogol ve Türkleri kendi safına çekerek, Cadaranlı Camuka'ya ihanet ettirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Çelikkbilek, *agt*, s. 290-291.

²¹ Racgewiltz "Gür Han" unvanını "evrenin kralı, cihangir, dünyanın hâkimi" (universal ruler) olarak vermiştir. Bkz. *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 58.

²² Çingiz Kagan'a karşı Camuka Seçen'i "Gür Han" seçen boyların başında Tayçiuatlar ve onların reislerinden Tarkutay Kiriltuh gelmektedir. Ayrıca *Moğolların Gizli Tarihi*'nde anlatılanlar ile *Câmi' u't-tevârih*'te anlatılan büyük oranda birbiriyiyle aynıdır. Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 14, 18,24-25, 27-32, 36-38, 54, 59, 67, 69-76, 101, 147, 182. İlginç bir şekilde Ebülğazi Bahadır Han *Şecere-i Türk* adlı Çingiz-nâmesinde *Moğolların Gizli Tarihi* ve *Câmi' u't-tevârih*'in aksine Tayçiuat gibi önemli bir boy hakkında ayrı bir bölüm açmamış, yalnız Yesügey Bagatur'un vefatından sonra cereyan eden olaylar hakkında kısaca bilgi vererek geçirmiştir. Bkz. Abulgoziy, *age*, s. 61-62; Ebülğazi, *age*, s. 77-78.

²³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 63-64; Rachewiltz, *Index*, s. 61; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 78; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 58-59; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 118-119; Peter Jackson, "Doğu İç Asya'da Moğol Çağı", *İç Asya Tarihi Çingizliler Çağı*,

Bu sırada Barin boyundan Korçî²⁴ Usun Çingiz Kagan'ın Camuka Seçen'e galip geleceğine dair bir kehanette bulunmuştur. Onun kehaneti *Moğolların Gizli Tarihi*'ne şöyle yansımıştır:

“Korçî Usun gelince şunları söyledi: “Kutsal Bodonçar'ın (bir zamanlar) kaçırmış olduğu²⁵ kadından doğan bizlerin, Camuka ile anamız bir kanımız birdir. Camuka'yı terk etmemiş olurduk, fakat ilâhî bir işaret bana (rüyamda) şunları gösterdi: Beyaz bir inek gelerek Camuka'nın etrafında dolaştı ve onun çadır arabasını süstü, sonra da Camuka'yı süstü. Bu esnada ineğin iki boynuzundan biri kırılıverdi, inek de: “Boynuzumu ver! 'diyerek toprakları saçmaya ve Camuka'nın karşısına dikilerek böğürmeye başladı. Derken, boynuzsuz (başka) bir beyaz öküz sırtına yüklenmiş büyük bir çadır direğini çekerek geldi. O, büyük araba izinden, Temüçin'in peşinden gümbürdeyerek geliyor ve: “Gök yer, Temüçin'i ulusun hükümdarı ilân ettiler. Şimdi (Temüçin) ulusu idaresine alsın! Diyordu. Bu hayırlı alâmetler bana istikbalî haber verdi. Temüçin sen ulusun hükümdarı olursan, beni bu kehanetim için ne ile sevindirirsin? Temüçin ona: “Eğer hakikaten ulusun hükümdarı olursam, seni tümen komutanı yaparım” dedi. (Korçî Usun şöyle söyledi): “Bu gibi mühim hadiseleri önceden haber verdiğim için beni ancak bir tümen komutanı yaparsan, bu mükâfat neye yarar? Beni tümen komutanı yaptıktan başka, devletin güzel ve iyi kızlarından arzuma göre almama ve otuz kadının olmasına müsaade et! Sonra, müracaatlarımı da dinle!”²⁶

Bu metinden, Çingiz Kagan ile Korçî Usun'un aralarında sözleştikleri anlaşılmaktadır. Bu anlaşma olayı, Camuka Seçen ile Çingiz Kagan'ın Korkonak-cubur'dan ayrılıp göç ettikleri sırada olmuştur. Korçî Usun, ilahi bağlantılarla süslediği rüyası ile Çingiz Kagan'ın hanlığının ilahi menşeli olduğunu ve onun liderliğini işaret etmiştir. Korçî Usun bu anlaşma gereği Camuka Seçen'e tâbi olan Mogol boylarına: “Gök ve yer, Temüçin (Çingiz) için ulusun hakanı olsun!” dedi diye propaganda yapmış, Çingiz'i işaret etmiştir. Camuka'nın uyruklarını Çingiz Kagan'ın safına geçirmek için kutsal bir hikâye uydurarak, Çingiz Kagan'a büyük destek vermiştir.

Neticede o dönemde kendi hatununa dahi sahip çıkmaya gücü olmayan Çingiz Kagan, bir buçuk yılın sonunda Camuka Seçen'den ayrılırken Camuka'ya tâbi olan Türk ve Mogol birçok unsur onun tarafına geçmiştir. Çingiz Kagan bu gibi hileleri, *Câmi'ü't-tevârîh*'te hile uzmanı olduğu vurgulanan²⁷ Camuka Seçen'den öğrenmiştir. Çingiz, babasının ulusunu yeniden toplama ve Mogolların hanı olma fırsatını, Cadaranlı Camuka'nın yanında bulmuştur.²⁸

2. İsyanın Başlaması ve Bastırılması

1216 senesinin Ocak yahut Şubat ayında *Hoyin İrgen*'in (Orman Boyları) yaşadığı bölgede bir isyan patlak vermiştir. İsyanın 1206'daki kurultay kararlarıyla doğrudan ilgisi vardır. Kurultayda, Çingiz Kagan'ın Camuka'ya galip geleceği kehanetini ileri süren Korçî Usun'a *Hoyin İrgen*'in idaresi verilmiştir. Çingiz Kagan kehaneti gerçekleşirse onu tümen komutanlığıyla ödüllendireceğini vaat etmiş²⁹ ve sözünde de durmuştur.

1206 yılında Onon Nehri menbaında düzenlenen Büyük Kurultay'da Çingiz Kagan Yeke Mogol Ulusu'nu (Büyük Mogol Ulusu) teşkilatlandırırken Korçî Usun'a şunları emretmiştir:

“Korçî, emrindeki üç bin Barinden başka, Tahai ve Aşih ile birlikte Adarkinlerden Çinos, To'oles (Töles) ve Telenggutları da idaresine alsın ve bunları tümen şeklinde teşkil etsin. Meralarını Erdiş Irmağı boyunda oturan halkların bölgesine kadar özgürce seçerek, orman halklarına karşı sınır muhafızı olarak tümen komutanı olsun. Korçî'nin izni alınmadan, orman halkı ne öyle, ne böyle hiçbir şekilde harekette bulunmayacak. Onlardan kendi isteğine göre hareket edenlere karşı kesin muamele yapılınsın”.³⁰

Çingiz Kagan Korçî Usun'u *Hoyin İrgen*'in başına idareci olarak atamakla kalmamış, aynı zamanda tebaasından güzel kadınları seçmesine de izin vermiştir. Korçî Usun idare ettiği toplumun töresini, gelenek ve göreneklerini hiçe saymıştır. Kimi ne zaman isterse almış, bu kadınlar arasında nişanlı olanlar, hatta evli olanlar

haz. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, Peter G. Golden, Ed. Altay Tayfun Özcan, Kronik Yay., 2022, s. 70; Peter Jackson, *Moğollar ve İslâm Dünyası Fetihden İhtidâya*, çev. Ali Fahri Doğan, Selenge Yay., İstanbul 2022, s. 113.

²⁴ “Horçî” veya “Korçî” kelimesi hor+çi ekinden meydana gelmiştir. Mogolca *Hor* yay koyulan kılıf, *kur* ise Türkçe sadak demektir. Horçî ise büyük hanın Hor'una (sadağına) bakan kişi demektir. Bkz. Ganjıtma Chimeddorj, *17. Yüzyıl Moğol Müverrihi Sagan Seçen'in, “Had-un Ündüsün-ü Erdeni-yin Tobçi” (Hanların Menşei Hakkında Hazinelerin Tarihi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s. 29'da 32 nolu dipnot. Çalışmamızda “Korçî” olarak kullanacağız.

²⁵ Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 41; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 43; Rachewiltz, *Index*, s. 40.

²⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 55-56; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 63; Rachewiltz, *Index*, s. 49-50.

²⁷ Reşidüddin/Rüşen-Müsevi, C. I, s. 201-202; Reşidüddin/Thackston, P. I, s. 106-107.

²⁸ Altansukh Ganbat, *XII. Yüzyıl Moğolistan Coğrafyasındaki Konargöçerlerin İhtimai Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019, s. 84.

²⁹ Bkz. Çelikbilek, *agt.*, s. 290.

³⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 138-139; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 178-179; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 154-155; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 195-196; Rachewiltz, *Index*, s. 118.

ÇİNGİZ KAGAN'A KARŞI İLK İSYAN: 1216 HOYİN İRGEN (ORMANLI BOYLAR) İSYANI

bile vardır. Bu durum eski Türk boylarından Kori Tümetler³¹ arasında bir isyan çıkmasına sebep olmuştur. İsyan neticesinde Kori Tümet boyu,³² tümen komutanları Korçi Usun'u esir almışlardır.³³

Çingiz Kagan Korçi'nin esir edilmesini öğrenince *Hoyin İrgen*'nin âdetlerini bildiği için Oyrat boyu³⁴ reisi Kuduka/Huduha Beki'yi elçi olarak göndermiştir. Kuduka Beki, Kori Tümet boyu ile müzakereler yaparak durumu yatıştırmaya çalışmıştır. Bu sırada Kori Tümet boyu reisi Daydikul (Daiduhul) Sokor öldükten sonra boyu eşi Botokuy (Botohui) Tarkun idare ettiğinden Botokuy Tarkun önderliğindeki isyancılar elçi Kuduka Beki'yi de esir etmişlerdir.³⁵

Çingiz Kagan Kuduka Beki'nin de esir edildiğini haberini alınca en güvendiği komutanlardan biri olan Borokul (Borohul) Noyan'ı isyanı bastırmak için göndermiştir.³⁶ Borokul Noyan kuzey ormanlarına, *Hoyin İrgen* mntikasına gelip, üç kişi ile birlikte ordusunun önünde ilerlemiştir. Geceleyin sık ormanın içerisinden geçerken Borokul Noyan, Kori Tümet boyunun emniyet kıtaları tarafından pusuya düşürülerek 1217'de öldürülmüştür.³⁷

Çingiz Kagan Borokul Noyan'ın Kori Tümet tarafından öldürüldüğünü öğrenince öfkeden deliye dönmüştü. İsyancıları yok etmek için kendisi sefere çıkmak istemişti. Ancak Bogurçu (Bo'orçu) ile Muhali Çingiz Kagan'ı yatıştırarak sefere çıkmasına mani olmuşlardı. Bunun üzerine Çingiz Kagan isyanı bastırması için Dörben boyundan Dorbey (Dorbai) Dohşin'i komutan olarak görevlendirmiştir. Ona Ordusunu sıkı bir disiplin altında bulundurup Mengü Tanrı'ya yalvarmasını ve Kori Tümet boyunu ele geçirmesini emretmiştir.³⁸

Dorbey Dohşin önce ordusunu düzenlemiştir. 1218'de sefere çıktığı sırada Cuci de ordusuyla Kırgız boyları ve diğer *Hoyin İrgen* boylarına karşı saldırıya geçmiştir.³⁹ Bunun sebebi hem bu boyların isyana katılmalarını engellemek, hem de Dorbey Dohşin'in talep etmesine karşın birlik göndermedikleri için cezalandırmaktır. Sefere çıktığı sırada Cuci de ordusu ve Oyrat boyunun yardımıyla Kırgız boyları ve diğer *Hoyin İrgen* boylarına karşı saldırıya geçmiştir.⁴⁰ Bunun sebebi hem bu boyların isyana katılmalarını engellemek, hem de Dorbey Dohşin'in talep etmesine karşın birlik göndermedikleri için cezalandırmaktır. Dorbey Dohşin daha evvel Borokul Noyan'ın geçtiği ve Kori Tümet karakolları tarafından gözetlenen yollara, geçitlere ve patikalara: "Ordu geliyor!" diye yalan haberler yaymıştır. Fakat Dorbey Dohşin ana güzergâhı kullanmamış, mandaların geçtiği patikalardan yürümüştür. Ayrıca her askerinin yanında on değnek bulundurmalarını emretmiştir. Yolda tereddüt edenleri bu değneklerle cezalandıracağını belirtmiştir. Ayrıca askerler bıçkı, balta, burğu ve buna benzer başka silah, alet, edevatla teçhiz edilmiştir. Ardından mandaların geçtiği patikanın etrafındaki ağaçları kestirerek yeni bir yol açmıştır. Böylelikle dağın tepesine ulaşmış ve o sırada ziyafet için toplanmış olan Kori Tümet boyunu ansızın basıp hepsini esir ederek isyana son vermiştir.⁴¹

Korçi Usun'un yaptıkları Türk töresine ters bir durumdur ve yaptıklarının cezası yasalar karşısında ölümdür. Dolayısıyla önemli Türk boylarından biri olan Kori Tümetlerin Korçi Usun'un yaptıklarına karşı isyan etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Öte yandan Kori Tümetler Çingiz Kagan'ın duruma bizzat müdahale etmesini de istememişlerdir. Bunun yerine bir Türk kadını olan Botokuy (Botohui) Tarkun'un önderliğinde Kori Tümetler isyan çıkarmış ve hatta Çingiz Kagan'ın arabuluculuk yapması için gönderdiği elçiyi de esir almışlardır. Mogollar

³¹ Bu boyun adını A. Temir, İ. Rachewiltz ve W. M. Thackston "Tumat", U. Onon "Tümad" ve M. L. Kaya ise "Tümed" olarak tercüme etmiştir. Bakınız. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 160; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 155; Rachewiltz, *Index*, s. 137; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 223; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 205. Biz "Tümet" şeklini kullanacağız.

³² Tümet veya Kori Tümet boyunun yurdu Burkucün Tukum'a yakındır. Barkut boyuna yakın olup onlardan ayrılmışlardır. Kırkız yurdu hududunda oturmaktadır. Gayet savaşı ve asker bir boydur. Reşidüddin/Rüşen-Müsevi, C. I, s. 105; Reşidüddin/Gölpınarlı, s. 95; Reşidüddin/Thackston, P. I, s. 58. Ayrıca bakınız. *Tevârih-i Güzide Nusretnâme*, s. 34; Seyyid Mehmet Rızâ, *Ahbâr-ı Mülûkî't-Tatar*, s. 30; Howorth, *History of the Mongols*, s. 24.

³³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 160-161; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 204-205; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 155-156; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 223-224-196; Rachewiltz, *Index*, s. 137-138.

³⁴ Oyrat boyu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çelikkilek, *agt*, s. 423-425, 537-542.

³⁵ Timothy May, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Yay., İstanbul 2021, s. 102.

³⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*'nden öğreniyoruz ki Borokul Noyan, tıpkı Şigi Kutuku, Guçu, Kokoçu gibi çocukken ordugâhta bulunmuş ve Ögelün Hatun tarafından evlat edinilerek büyütülmüştür. Yine aynı kaynağımızda Borokul Noyan Çingiz Kagan'ın iki çocuğunun hayatını kırtarmıştır. Çingiz Kagan Borokul Noyan'ı çok taltif etmiş ve onun dokuz defa suç işlese de cezadan muaf olduğunu 1206 kurultayında ifade etmiştir. Bkz. *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 144-146; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 188-190; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 137-139; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 204-207; Rachewiltz, *Index*, s. 122-124.

³⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 160-161; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 205-206; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 155-156; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 223; Rachewiltz, *Index*, s. 137; Reşidüddin/Rüşen-Müsevi, C. I, s. 105; Reşidüddin/Gölpınarlı, s. 95; Reşidüddin/Thackston, P. I, s. 58; Reşidüddin/Thackston, P. II, s. 198. Ayrıca bkz. *Tevârih-i Güzide Nusretnâme*, s. 34; Seyyid Mehmet Rızâ, *Es-Seb'ü's-Seyyâr fi-Ahbâr-ı Mülûk'it-Tatar (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Yavuz Söylemez, Ankara 2020, s. 30; Howorth, *History of the Mongols*, s. 24; May, *Moğol İmparatorluğu*, s. 102.

³⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 161; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 206; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 156; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 223; Rachewiltz, *Index*, s. 137; May, *age*, s. 102.

³⁹ May, *age*, s. 102.

⁴⁰ M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, haz. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 169.

⁴¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 161; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 206; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 156; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 223; Rachewiltz, *Index*, s. 137; Reşidüddin/Thackston, P. I, s. 290-291; Reşidüddin/Thackston, P. II, s. 198; May, *age*, s. 103.

için elçiler kutsaldır⁴². Diplomatik dokunulmazlığa sahip olan bu insanların hiçbir şekilde cezalandırılmamaları lazımdı. Ancak Kori Tümetler Kuduku Beki'yi esir alarak bu kuralı ihlal etmişlerdir. Bundan dolayı ağır bir şekilde cezalandırılması gerekiyordu. Bunlara ilaveten Çingiz Kagan'ın çok sevdiği dostlarından Borokul Noyan'ı katledilmesi durumu daha da çıkmaza sokmuştur.

Nihayetinde Çingiz Kagan Korçi Usun'u yeniden görevlendirmiştir. Başta Kori Tümet boyu olmak üzere isyana katılan ormanlı boylara ceza olarak Korçi Usun'un halktan istediği kadınları toplamasına izin vermiştir. Borokul Noyan'ın intikamını almak için de yüz kişiyi öldürtmüştür. Çingiz Kagan Kori Tümet reisi Botokuy Tarkun hatunu Oyrat reisi Kuduku Beki'ye eş olarak verilmiştir.⁴³ Böylelikle tüm kuvvetini kaybeden Botokuy Tarkun hatun kontrol altına alınmıştır. Kuduku Beki'nin isyanı çözüme girişimleri Oyrat boyu reisinin Çingiz Kagan'ın gözünde statüsünü olumlu etkilemiştir. Bu sayede Oyratların 1201 senesinde Camuka Seçen'i "Gür Han" ilan eden boylar arasında⁴⁴ yer almaları göz ardı edilmiş ve olası bir kıyımdan kurtulmuşlardır. Ayrıca diğer Mogol boylarına nazaran, Oyratlar Çingiz Kagan'ın "binlikler" teşkilatının daha az tesiri altında kalmışlardır.

SONUÇ

Dorbey Dohşin'in isyanı bastırması büyük bir felaketi önlemiştir. Türk-Mogol Kaganlığı ordusunun büyük bir bölümü Jin topraklarında iken Kori Tümet önderliğindeki *Hoyin İrgen* isyanının bastırılması, Türk-Mogol Kaganlığı'nın otoritesi, toprak bütünlüğü, ordunun insan ihtiyacının karşılanması ve ormanlı boylar üzerindeki Mogol kontrolü açısından önemlidir. Buna ilaveten isyanın diğer ormanlı boyların ve hatta Çingiz'in idaresinden memnun olmayan bozkırlı boyların katılımıyla daha geniş bir alana yayılmasını engellemiştir. Ayrıca Dorbey Dohşin'in başarısı Mogolların orman bölgesinde de savaşabileceklerini, yeni sahalara ve zorlu koşullara kolay uyum sağlayabileceklerini göstermiştir.

Bu isyandan en karlı çıkan Oyratlar olmuştur. Çünkü Çingiz Kagan büyük oğlu Cuci Kori Tümet önderliğindeki *Hoyin İrgen* isyanını Oyratların yardımıyla bastırılınca, onları Tümet yurduna yerleştirmiştir. Bu tarihten sonra Oyratlar, Yenisey'in üst tarafları ile Nayman Irmağı kıyılarını yurt tutmuşlardır. Yine bu tarihlerde Çingiz Kagan tarafından Oyratlar gerçek manada 4 adet binlik şeklinde teşkilatlandırılmış ve Türk-Mogol Kaganlığı'nın sağ kolundaki boylara dâhil edilmiştir.

Oyrat reisleri Çingiz Kagan'a savaşmadan tâbi olmuş ve gerektiğinde tümen başları sıfatıyla muayyen miktarda asker çıkarmakla yükümlü tutulmuş, bu askerleri de kendileri idare etmiş ve binbaşlıklarını da kendileri seçmişlerdir. Bu olaydan sonra Türk-Mogol Kaganlığı'nda Oyrat aristokrasisi güçlü bir konuma gelmiştir. Başlarında kagan kuraganları/küregenleri (damatları) bulunduğu için, kendi üzerlerindeki şehzadeleri tanımamış ve doğrudan doğruya kagana tâbi olmuşlardır.

1216 isyanı Çingiz Kagan'ın lider olarak boy yönetimine dair birçok kaygısını ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Zira "binlik" sisteminin bozkırda kurulan bir devlet için ne kadar önemli olduğu, bu isyanla daha iyi anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

ATANIYAZOV, Soltansa, *Şecere (Türkmenin Soyağacı)*, terc. Seyitnazar Arnazarov-Nergis Biray, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.

ATWOOD, Christopher P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File, Inc., New York 2004.

CHİMEDDORJ, Ganjitma, *17. Yüzyıl Moğol Müverrihi Sagan Seçen'in, "Had-un Ündüsün-ü Erdeni-yin Tobçı" (Hanların Menşei Hakkında Hazinelerin Tarihi)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017.

Çağatayca Bir Cengiznâme-Şibaninâme Tevârîh-i Güzide Nusretnâme, haz. Harun Kaya, Sonçağ Akademi Yay., Ankara 2020.

ÇELİKBİLEK, Abdul Metin, *Çingiz-nâmelere Göre Mogol Toplum Yapısı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2022.

D'OHSSON, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, haz. Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat yay., İstanbul 2006.

⁴² May, age, s. 102-103.

⁴³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 160-161; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 205-206; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 155-156; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 223-224; *Rachewiltz, Index*, s. 137-138.

⁴⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 69-70; *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 78; *The Secret History of the Mongols/Rachewiltz*, s. 58-59; *The Secret History of the Mongols/Onon*, s. 118; *Rachewiltz, Index*, s. 61.

ÇİNGİZ KAGAN'A KARŞI İLK İSYAN: 1216 HOYİN İRGEN (ORMANLI BOYLAR) İSYANI

- Ebulgoziy, *Şacarayı Türk*, Naşırğa Tayarlagıçlar Kuvomiddin Munirov, Kazakbay Mahmudov, Çolpan, Taşkent 1992.
- GANBAT, Altansukh, *XII. Yüzyıl Mogolistan Coğrafyasındaki Konargöçerlerin İçtimai Yapısı*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yay., Ankara 2009.
- GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Türk Tarihinde Çingizliler*, Berikan Yay., Ankara 2023.
- HAFİZ-İ TANIŞ EL-BUHARİ, *Abdullanama (Şeref-nâme-yi Şahiy)*, terc.rc. Sadik Mirzayev, C. I, Şark Naşriyet Matbaası, Taşkent 1999.
- HOWORT, Henry H., *History of the Mongols, from the 9th to the 19th Century*, P. I-III, Longmans, Green and Co., London 1880.
- Index to the Secret History of the Mongols*, Trans. Igor de Rachewiltz, Indiana University, Bloomington 1972.
- İSAKOV, Abdrasul, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara 2017.
- JACKSON, Peter, “Doğu İç Asya’da Moğol Çağı”, *İç Asya Tarihi Çingizliler Çağı*, haz. Nicola Di Cosmo, Allen J. Frank, Peter G. Golden, Ed. Altay Tayfun Özcan, Kronik Yay., 2022, ss. 70-99.
- JACKSON, Peter, *Moğollar ve İslâm Dünyası Fetihden İhtidâya*, çev. Ali Fahri Doğan, Selenge Yay., İstanbul 2022.
- KANAT, Cüneyt, “Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, İzmir 2000, ss. 105-120.
- KANAT, Cüneyt, “Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, İzmir 2000, ss. 105-120.
- LESSİNG, Ferdinand D. *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç, TTK Yay., Ankara 2017.
- Manghol-un Niuca Topça’an (Yüan-ch’ao Pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi I*, terc. Ahmet Temir, TTK Yay., Ankara 2016.
- MAY, Timothy, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Ülke Evrim Uysal, Kronik Yay., İstanbul 2021.
- Moğolların Gizli Tarihiçesi (Moğolların Kırmızı Kitabı)*, çev. Mehmet Levent Kaya, Kabalcı Yay., İstanbul 2011.
- REŞİDEDDİN FAZLULLAH, *Cami’ü’t-Tevârih (Dünya Tarihi) Moğul Tarihi*, I. Kısım, terc. W. M. Thackston, Yayınlayanlar, Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yay., Cambridge 1998.
- REŞİDEDDİN FAZLULLAH, *Cami’üt-Tevarih*, terc. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul (tarihsiz).
- REŞİDÜDDİN FAZLULÂH, *Câmi’u’t-tevârih*, Nşr. Muhammed Rüşen-Mustafa Müsevî, C. I-IV, Neşr-i Elburz, Tahran 1373/1994.
- REŞİDÜDDİN FAZLULLÂH, *Jami’ut-Tewarikh: Compendium of Chronicles*, Part I-II, Trans. W. M. Tackston, Harvard University Press, Cambridge 1998.
- ROUX, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 97.
- RYBATZKİ, Volker, *Die Personennamen und Titel der Mittelmongolischen Dokumente (Eine Lexikalische Untersuchung)*, Yliopistopaino Oy, Helsinki 2006.
- SEYYİD MEHMET RIZÂ, *Es-Seb’ü’s-Seyyâr fi-Ahbâr-ı Mülûk’it-Tatar (İnceleme-Tenkilî Metin)*, haz. Yavuz Söylemez, TTK Yay., Ankara 2020.
- ŞİGİ HÜTUHU, *Manghol un Niuca Tobca’an (Yüan-ch’ao Pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi Sözlük*, Erich Haenish’ten çev. Mustafa S. Kaçalın, TTK Yay., Ankara 2020.
- SÜMER, Faruk, “Ağaçeriler”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 1, TDV Yay., İstanbul 1988, s. 460-460.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ana Yay., İstanbul 1980.
- TAKÎY ED-DİN AHMED B. ALÎ EL-MAKRÎZÎ, *Kitâb es-Sulûk li-Ma’ifet Duvel el-Mulûk*, Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde, C. I. k. III, Kahire 1970.

TEMİR, Ahmet, “Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilât”, *Türk Kültürü*, Sayı 118, Yıl 10, Ankara 1972, ss. 190-207.

The Secret History of the Mongol: The Life and Times of Chinggis Khan, trans. Ed. and Intr. Urgunge Onon, Routledge Curzon, Taylor & Francis Group, London and New York 2001.

The Secret History of the Mongols, A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century, Trans. Igor de Rachewiltz, Shorter Version Ed. John C. Street, The Australian National University, Madison 2015.

The Secret History of the Mongols, Trans. and Ed. Francis Woodman Cleaves, Vol. I, Harvard University Press, London 1932.

TOGAN, A. Zeki Velidi, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili)*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1982.

ÜKTEN, Selim Serkan, *Kazan Oguznamesi'nin Tarihsel ve Kültürel Açından Değerlendirilmesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2009.

VLADİRTSOV, B. Y., *Moğolların İctimaî Teşkilâtı (Moğol Göçebe Feodalizmi)*, çev. Abdülkadir İnan, TTK Yay., Ankara 1995.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

